

Bertha Bulcsu pályaképe

Minden embert nagymértékben meghatároz a társadalmi-természeti környezet, amelyben felnevelkedett, amelyben leélte az életét. S azon is sokszor elgondolkozhatunk, hogy vajon melyik más korszakban tudnánk elképzelni magunkat. Arra a kérdésre, hogy jókor született-e, Bertha Bulcsu egyszer így válaszolt: „Nagyon jókor. Ahhoz, hogy boldogtalan legyek... nagyon jókor. Ahhoz, hogy időnként boldog is legyek, ahhoz is jókor. Tulajdonképpen nagyon sok a napfény a mi életünkben.” (Fekete Gyula interjúja. Jelenkor, 1980. 7-8.). Elképzelhette volna más korszakban is a maga életét az 1935-ben született író, de annyira belegyökerezett a maga életidejébe, annak élményvilágába, tapasztalataiba, hogy műveiben csak elvétve foglalkozik a második világháborút megelőző évtizedekkel, s akkor is inkább a nála idősebb nemzedékek emlékei révén idéződik fel a múlt. A huszadik század írója ő, a megélt jelenkoré. A megidézett világképet kifejező vallomás azonban arra is utal, hogy ez a személyiség ötven vagy száz évvel korábban is megfogalmazhatta volna ugyanezt.

A művész számára általában többszörösen fontos az imént említett származás, a felnevelő családi, a természeti és a tágabb társadalmi környezet. Nem mindenkire igaz egyértelműen az, amit Móricz Zsigmond állított, hogy tíz éves koráig minden fontos dolog megtörtént vele, ám ha ehhez még egy évtizedet hozzáteszünk, akkor már cáfolhatatlan igazság lehet. Bertha Bulcsu esetében mindenképpen. Az apró gyermekkor után, ha tragédiák nem is, de drámai feszültségek, történések hálóztták be életét. Művészhajlamú, de falusi tanító apja különös szigorral bánt vele. Szüleinek konfliktusos házassága az akkor még ritka válással végződött. A csonka család igen nehéz körülmények között élt. A világháborús bombázások miatt többször életveszélybe került. Egyetemre vagy főiskolára nem vették fel. Az életutat, a határhelyzeteket motívumpárokkal, ellentétekkel kifejezve a következők mutatkoznak meg az életműben. A falu – a kisváros, a későbbiekben az igazi város (Pécs) és a főváros. Földműves nagyszülők – tanító apa. Az ország hadszíntér – romok és béke. Természetben létezés – nagyváros. Védettség – magárahagyottság. Hagyományos falusi, kisvárosi társadalom – bolsevik diktatúra. Gyermekkor – ifjúkor. Tanulás, diákság – fizikai munkás. Munkás – írónak lenni. Újságíró – író. Ötvenes évek – hatvanas évek, azaz bolsevizmus – szocializmus.

Boldogtalanságra valóban számos ok mutatkozik. De azért a boldogságra is. Elsősorban a természeti környezet. Nemeskeresztúron, a nagyszülőknél a Marcal folyócskája, Tapolcán a tó, majd Győrökön élve, a keszthelyi gimnáziumba járva, egész életre szólóan a Balaton, tágabban a víz és persze a napfényt árasztó nyár, a kert, az erdő, a növények, az állatok, a vitorlázás, a horgászás, a sport, a helytállás, a szabadság és a szerelem érzete. A jelenkor Robinsonjaként keresik és próbálják megismerni és megalkotni önmagukat az elbeszélések legfontosabb hősei, akik nem ritkán alakmásai az írónak. Egyik vallomása szerint: „a táj, a földrajzi környezet szinte meghatározza az ember személyiségét, jellemét, karakterét. Már csak ezért is fontos ábrázolni. Egyébként is... én nagyon hangulati ember vagyok. Hangolható bizonyos szépségekre, nyomasztó érzésekre.” (Fekete Gyula interjúja).

Mint a legtöbb prózaíró, Bertha Bulcsu is verseket írt először. Az a kevés szöveg, amit ismerhetünk, mindenképpen tehetségesnek mutatja a húszéves ifjút, de hasznos volt a kapott tanács, hogy inkább prózát írjon, hiszen olyan hatalmas élményanyaga van. Az íróban azonban mindvégig megmaradt az alkotói én nagyszerű kettőssége, amely az elemző tárgyiaság és a lírai személyesség szintézisét képes megvalósítani, a látható, megismerhető tényeket és a hangulatokat, sejtéseket egyaránt megjelenítve.

1955 táján, amikor Bertha Bulcsu komolyan írni kezdett, a kortárs irodalom különös helyzetben volt. A Rákosi-kor a klasszikus és kortárs hagyományok jelentős részét kiiktatta a maga kánonjából, a kortársakat pedig arra próbálta rávenni, hogy a művészetek a párt napi politikai céljait szolgálják az osztályharc szellemében. Tombolt a sematizmus. Leginkább a fiatalokat fenyegette ennek a veszélye, hiszen nem voltak tapasztalataik. 1953 és 1956 között azonban a „fényes szelek” nemzedékének legjobbjai már új szellemiségű, hiteles művekkel söpörték el a sematizmust. Juhász Ferenc, Nagy László új poétikájú költészete, Sarkadi Imre, Sánta Ferenc, Szabó István prózája azóta klasszikus értéké vált. S bár 1956 után is sokáig érvényesült a pártos szocialista realizmus, például a Tűztánc antológia költőinél, az ekkor még csak indulni próbáló, majd néhány év múlva rendszeresen publikálni kezdő fiatalok legjobbjai már nem a hivatalos művészetpolitika kívánalmainak akartak megfelelni, hanem az irodalmi alkotás belső törvényeinek. Az epikában éles poétikai váltás nem zajlott le 1956 táján, itt a hiteles hang visszaperlése volt a döntő. A valóságábrázolás „félhivatalos”, klasszikus normája Móricz Zsigmond életműve maradt.

Krúdy Gyuláról, Kosztolányiról lehetséges mesterként még kevés szó esett. Viszont lehetőség nyílt a „nyugati”, s hangsúlyosan az amerikai epika újabb törekvéseinek megismerésére és korlátozott alkalmazására. Jelentős volt Hemingway, Faulkner hatása. A hatvanas évek fiatal prózáiróinak java persze nem egyik vagy másik mester epigonja kívánt lenni. Bertha Bulcsu nem járhatta sem Móricz, sem Krúdy, sem mások útját, bár mindegyiküktől sokat tanulhatott. Nevezhetnénk Móriczba oltott Krúdynam, vagy fordítva: Krúdyba oltott Móricznak, egyszerre a társadalomkritikusok és a ködlovagok utódjának is. Egyes kritikusi Gelléri Andor Endrét emlegették, akinél ugyancsak jelen volt a realista társadalomkép és a „tündéri realizmus”. Ez utóbbiban nagy a szerepe a hangulatnak, s ezt az emlékezés, az álmodozás, az álom, a képzelet fejezik ki. Mindezek metafizikai összefüggésekbe emelik a történeteket és szereplőiket, akik így nem az osztályharc katonáiként, hanem emberként léteznek. Bertha Bulcsu mellett ebből a nemzedékből nem kis részben azok tudtak érvényes epikát létrehozni, akiknél az emberi létezésnek ezek a színterei megjelennek, például Szakonyi Károly, Lázár Ervin, Jókai Anna, Ágh István műveiben. Arra az önmagának feltett kérdésre, hogy melyik a legkedvesebb ünnepe, Bertha Bulcsu így válaszolt: „A karácsony, amikor Jézus megszületett, és a húsvét, amikor Jézus keresztre feszítése után feltámadt. Szerettem átélni a nagy misztériumokat, mivel magukban hordozzák az emberi lét abszurdumát.” (*Öninterjú*. = Jelenkor, 1978. 10.).

Bertha Bulcsu vallomásai szerint a gyermek- és ifjúkorában megtapasztalt hatalmas életanyag tette íróvá őt, s ezt gazdagították a pécsi újságírói esztendők. Idővel úgy látta, hogy „az író természetes állapota a szemlélődés. Másként a világ különös összefüggéseire, rejtélyeire soha nem bukkanhat rá felfedezőként, csak ha időt szentel erre, eltűnődik, szemlélődik... látszólag semmit sem csinál. Ez a normális írói állapot. Ha gombászni megy az erdőbe, vagy minden különösebb cél nélkül az erdőket járja, akkor is ugyanezt éri el.” (Fekete Gyula interjúja.). Az ifjúkor és az érett férfikor közti különbségeket is kifejezi ez a vallomás. Bár az ifjú is szemlélődik, de még előtte az élet, bármi lehet belőle, a negyvenes éveiben járó viszont tudja, hogy már író marad egész életére, ugyanakkor sokkal tapasztaltabb, filozofikusabb. Kissé játékosan, ám azért komolyan talán az is kijelenthető, hogy Bertha Bulcsu írói szemléletében Comte, Dilthey, Bergson és Freud gondolatai rétegződnek egymásra. A pozitivistá Comte-é, aki a valóság leírható, lefényképezhető tényeit tartotta meghatározónak, Diltheyé, aki ezzel szemben az életfilozófiában a beleérzést, az élményt, az intuíciót hangsúlyozta, Bergsoné, aki az időbeliség és a tudatáram, az emlékezés dolgait vizsgálta, és Freudé, aki a lélekelemző kutatást alapította meg. Ugyanakkor, s ezt legközvetlenebbül publicisztikája igazolta, a társadalmi igazságosság elve, s így a szocializmus eszmerendszere sem volt idegen tőle. Mint írta: „Van bennem egy javító szándék, s ez sok kellemetlen helyzetbe sodor. A fő baj az, hogy a marxizmus elmélete nehezen fordítható le praktikus társadalmi, gazdasági nyelvre. A fordítás alapján létrehozott gazdasági és társadalmi helyzetek engem elég gyakran zavarba hoznak.” (*Öninterjú*, 1978.).

Az író szépirodalmi műfajai: a novella, az elbeszélés, a regény, a dráma, a rádiójáték; a szépirodalom határán pedig a tárca, a publicisztika, az interjú. Meglehetősen egyöntetű volt az a kritikusi vélemény,

hogy a kisepikában alkotta a legmaradandóbbat, a legnagyobb sikereket viszont publicisztikájával és íróinterjúival érte el.

Azonnal feltűnést keltő kisprózáját kezdetben a szikárabb, tömör történetkezelés, a drámaiság jellemezte. A központi jelenetet egy sorsforduló határozta meg, amelyből nem volt visszaút. Emlékezetes példája ennek a *Jégnovella* (1958). Az első személyben előadott történetben a nincstelen fiatalember éjszaka a befagyott Balatonon tiltott lékhorgászattal szerzi meg táplálékát. Egyszer már följelentette egy orgazda, ezért két hónapig börtönben ült. S attól kezdve a zsákmány nagy részét át kellett adnia feljelentőjének. Egyszer a léktől hazafelé tartva valaki követni kezdi, éppen az orgazda, aki azonban beleesik egy lékbe. Segítségért kiált, a fiatal odafut, aztán meglátva, ki fuldoklik a jeges vízben, belerúgja őt. A partra érve ott várja őt az orgazda cimborája. Ettől kezdve az ő számára kell éjjel-nappal dolgoznia, mégis éheznek, elfagy keze-lába. Kemény, kegyetlen történet ez egy olyan világról, ahol éheznek és fagyoskodnak az emberek, ahol farkastörvények uralkodnak, s szinte lehetetlen embernek megmaradni. A gyilkosságot nem hirtelen harag indokolja, hiszen az orgazda már két éve börtönbe juttatta, majd szinte rabszolgájává tette a fiatal. A kortárs olvasók Heminway hatását is felfedezni vélték ebben a történetkezelésben. Lehetséges ez is, ám itt egy saját írói világ szólalt meg, amelyben a mesterhez hasonlatosan szerepe van a háborúnak, a sportnak, a víznek, a horgászásnak, a természetnek, a helytállásnak és a vereségnek.

Sokkal derűsebb történet *Az Öthey lány* (1962). A jelenidő itt is az ötvenes évek eleje. Nyár van, s a balatoni Georgikon gazdaságban dolgozik a kitelepített, vakká vált öreg tábornoak felesége és lánya. Mindhárman őrzik régi társadalmi állásuk emlékét, bár a nők ugyanúgy dolgoznak, mint a helybeli munkások. Egy nap új munkás érkezik, aki ejtőernyős volt az új hadseregben. Egy ebédszünetben a fiatalabbak fürdeni mentek, az Öthey lány beúszott mélyen a vízbe. Anyja aggódott, az ejtőernyős utána úszott. Idővel eltűntek a nádasban. Mikor visszaérkeztek, az anya erősen pofon vágta a lányát, s érezte, hogy egyre jobban elidegenülnek egymástól. „Az indiánforma, szívós asszony csak ekkor vesztette el a második világháborút.” Az író hatvanas-hetvenes évekbeli történeteiben gyakran megmutatkozott az 1945 előtti társadalmi különbségek továbbélésének és eltűnésének hullámmozgása. Idővel ezt fokozatosan felváltották a szocialista társadalomban kialakuló új, sokszor ugyancsak bántó ellentétek. A tábornoakné tragikusan, a lánya felszabadulásként élte meg a konfliktust, amely ugyan osztályharcként is értelmezhető, de elsősorban a nemzedékek eltérő szemléletéről van szó, a társadalmi rang és a házasságkötés azóta is létező gondjairól. Ebben a tárgyban egy kivételesen vidám elbeszélés is keletkezett, *A királynő rokona* (1965). Az 1945 utáni rendszerben felnőtt gróf-gyerek szakmunkás lett, munkáslány a felesége, s az üzemi csapatban focizik. Nyugati sportkapcsolat révén utazik el a csapat, s a szálloda portása ismeri a családnevet, tudja a királyi családdal való rokonságot. Így kerül sor arra, hogy a királynő teadélutánjára is meghívást kap a férfi. A komikum ilyen tiszta formában, szatirikus vagy groteszk elemeket alig érzékeltetve nem szokott az írónál megjelenni.

A lírai jellegű, hangulatfestő novellákra nem annyira a drámai cselekmény, inkább az elmosódottság a jellemző. Tipikus példa a *Harlekin és a ködhajók* (1963). A fiú porcelánfestő, s az alkonyodó, majd besötétedő Balatonon vitorlázik a lánnyal. A leereszkedő ködben hajókat vélnek látni. A fiú kérdése: „Hol van a valóság és a vízió határa?” Az *Ilyen az egész életed* (1965) ugyancsak vitorlástörténet, de ebben az idill és a dráma egymásra épül. Az alakmás, Lint a kedvesével éjjeli viharba keveredik. Horgonyuk beakad valamibe. A fiú nagy nehezen többször is a víz alá bukva kiszabadítja a horgonyt, amely valószínűleg világháborús bombában akadt el. Akár fel is robbanhattak volna. „Ilyen az egész élet.”

Azok a történetek nevezhetőek inkább elbeszélésnek, amelyekben több helyszínen, hosszabb időn keresztül, többszálú cselekménysor bontakozik ki. Az *Elveszejtett bakák tánca* (1968) főalakja a gimnazista Harta Józsi. Ő és a szobafőnök ugyanabba a lányba szerelmesek. Ez az iskola a ménteleppel egy épület-tömbben helyezkedik el, régebben laktanya volt itt, s az egyik lovászfű és a diák jóban vannak egymással. A kamaszélet gondjai, az iskola, a szerelem, a pályaválasztás ábrándjai kavarnak a diák sorsában. A határhelyzetben még semmi sem dőlt el, és semmi sem mutatkozik lehetetlennek. Egészen más helyzete-

ket szembesít a *Különleges megbízatás* (1974). Itt az elrontott életű volt katonatiszt szembesül az alkalmi kapcsolatból született, s éppen katonatisztté avatott fiával, s azzal, hogy a fiú anyja mindvégig az apa titkos megbízatásával magyarázta folytonos távollétét.

Ebben az elbeszélésben, s persze sok másiban is feltűnő, hogy fokozatosan módosult az író időkezelése. A személyes életidőben előre haladva egyre gyakoribbá válik az a fajta időszembesítés, amely nem a tegnapot, a mát és a holnapot helyezi egymás mellé, hanem a jelent és a sok évvel korábbi régmúltat, s a jövőről vagy nem beszél, vagy csupán a jelen meghosszabbításaként értelmezi azt az érettebb korúak nézőpontjából. Az idős férfi fiatalon elrontott élete szembesül fiának boldogságával, amelyet azonban az apa sorsának tapasztalata kérdésessé tesz. *A rettenetes légió* (kötetben 1982) hőse, Sviátó Géza, a szerző egyik alakmása, felidéz egy hajdani, vagánykodó balatoni társaságot, a jelenben pedig családosan átél a balatoni házban egy félelmetes hatású hadgyakorlatot. Katonatiszt barátjával feleleveníti azt a Marcus Aurelius-gondolatot is, amit egykor hallott: „Az emberi élet tartalma pillanat; az anyag változó, az érzékelés homályos; egész testünk összetétele könnyen romlandó... Minden testi dolog rohanó vízfolyás, minden lelki jelenség álm és ködkép, az élet harc és számkivetés, az utókor dicsérete feledés...” Barátja ezt kiegészíti a sztoikus filozófus másik gondolatával: „Minden egyes lény arra tör, aminek a kedvéért megalkották. Amire pedig tör, abban a célja. Ahol a célja, ott a haszna és java. Az értelmes lény java a közösség. Mert hogy mi közösségre születtünk, az régen bebizonyított tétel.”

Ezekkel az idézetekkel egy harmadik idősik is belép a szemléletbe, kétezer év tapasztalatával igazolva boldogság és boldogtalanság dialektikáját. A hatvanas-hetvenes éveket, a tudományos-technikai forradalomra utalva, a gyorsuló idő fogalmával is jellemezték. Azt megelőzően, 1945 után valóban szédületes gyorsasággal változott a társadalmi helyzet, ezen a területen viszont a hatvanas évektől „megállt az idő”. Bertha Bulcsu szemlélete pedig egyre konzervatívabbá vált. Nem a múltat sírta vissza, hanem az elképzelt, s megvalósíthatatlannak bizonyuló jövőt siratta. Annak az emberarcú és emberre szabott világnak a képzetét, amelynek nyomait a gyermekkori falu világa a kultúrában, az erkölcsben, a természetben egyaránt felmutatta, amelyben ember és természet, ember és ember között nagy hagyományú, tisztességes kapcsolatok léteztek. Ezek szétroncsolódása keserítette el, s ezért vált számára a jövőkép olyanná, hogy abban a társadalom helyett egyre inkább az öntudatát és értékrendjét mégis megőrző személyiség áll, például *A tulipános kert* (kötetben 1986) idős kertésze, aki a lényegyet tekintve szintén az író alakmása, hitvallásának kifejezője. Az időszembesítés szükségszerűen értékszembesítés is.

A novellák, elbeszélések olykor ciklust alkotnak. Ciklikus jellegűvé tesznek maguk az ismétlődően visszatérő alakmások is: Lint, Illés, Ambrus, Sviátó Géza. Szinte az egész *Fehér rozsdá* című kötetet meghatározza, s később is megjelenik Bernáth Gyula, aki hol az ifjúkorát idézi fel, hol pedig a középkorú humán értelmiségi férfi hétköznapijainak élményeit. Scott Fitzgeraldot olvasva jegyezte meg a gondolatot: „egy érett, érzékeny ember természetes állapota a jól kifejlett boldogtalanság” (*Boldog boldogtalanság*).

Ciklust alkotnak a *Vízparti történetek* is az *Utazás fehér lavórban* (1994) című kötetben. A vízpart természetesen a Balatoné, s a kamaszkori világ idéződik fel. A ciklust nyitó *Őszi vizeken* a hatvanadik évéhez közeledő író vallomása. „Nem kellene egyszer élethajónkkal szélbeállni, lehúzni a vitorlákat és horgonyt vetni? Állni, ringatózni a ködös életvizen, s eltűnődni, hogy miért is vagyunk a világon? Azért, hogy betegre dolgozzuk, különmunkázzuk magunkat egy szebb bútordarabért, autóért, vagy egyszerűen csak a normális megélhetésért? Más dolgunk is lehetne a Földön? Egy üres óra, amikor semmit sem kell csinálnunk, csak emberként felnézni a fákra, felhőkre, lehet, hogy többet ér, mint a hasznos munkarohamok. Meg kellene kapaszkodnunk egy nyírfaágban, nádszállban, mielőtt teljesen magába szippant bennünket az ipari, haszonelvű világ, s ledarálja lényünket. Levegőt kellene venni és élni egy kicsit.”

Bertha Bulcsu életművében az epikus ábrázolás tárgyias alaphangját kezdetben hol a többször tragédiába torkolló drámaiság, hol a lírai jelleg formálta egyénivé. Ezek mellett jelentek meg idővel a komikum különböző változatai: a humoros, az ironikus, a szatirikus jelleg. Többnyire nem meghatározó, hanem színező elemként (*Rablómese, Malomrév, Ráklevel, Senki kutyája, A rettenetes légió, Miért jönnek a finán-*

cok?, *A kéményseprő*). Elkerülhetetlenül megmutatkoznak groteszk elemek is, s ez karneváli jelleget is ad például *A kéményseprő* (kötetben 1983) vagy *A festő és modellje* (kötetben 1994) című elbeszéléseknek. A szatirikus-groteszk, időnként abszurdba hajló ábrázolásmód határozta meg az 1977-ben Miskolcon és Egerben bemutatott, *A fürdőigazgató* című színdarabot is.

A hetvenes évektől egyre általánosabb az elégikus szemlélet- és ábrázolásmód. Szerepe van ebben az érettebb életkornak, az időszembesítésnek is, de elsősorban annak, hogy a hatvanas években még reménykedni lehetett abban, hogy az elképzelt eszmények és a valóság hosszú távon közelítenek egymáshoz, ehelyett azonban egyre inkább azt kellett tapasztalni, hogy ez nem így van. Az értékszembesítés eredménye is lehangoló. Az elégikusságot a jelen nézőpontjából tehát a múlt, a kezdetre való emlékezés nosztalgikus jellege és a jövőkép elbizonytalanodása együttesen tette meghatározóvá. Az elégikusságba gyakorta vegyül az irónia, s a gyakori önéletrajzi jelleg révén az önirónia is. Ez utóbbira az *Öninterjú* a legközvetlenebb példa.

Érdeemes sorra venni azokat a motívumokat, amelyek a leginkább meghatározóak Bertha Bulcsu munkásságában. Elsőként a természet motívumkörét szükséges említeni: a víz, a napfény, a köd, a tél, a nyár, az erdő, a kert, s hozzájuk kapcsolódóan a kertészkedés, a horgászat, a vadászat, a vitorlázás, az erdőjárás. Igen fontos a munka jelenléte: az embert nagymértékben az általa végzett fizikai és szellemi tevékenysége határozza meg. Az író mind a kettőt fontosnak tartja. Az emberi kapcsolatok közül a munka-, a lakóhelyiek és a férfi-nő viszony játszanak központi szerepet. Sokszor lényegesek a társadalmi különbségek, még gyakrabban az erkölcsi magatartásban megmutatók.

Bertha Bulcsu bő évtized alatt hat regényt írt, ezek az egyik kivételével 1965 és 1976 között meg is jelentek. A *Füstkutya* (1965) a hatvanas évek elején, egy Dráva menti faluban játszódik, a tévészervezéseket követően, a tévész-egyesítések által keltett konfliktusos időben. Az új üzemegység-vezető, a 40 éves Krizek János felesége 1956-ban a gyerekekkel együtt disszidált, ő válságban van, sokat iszik, de az őt ellenségesen fogadó falu gondjaival megbirkózik, a tolvajokat leleplezi, s magánélete is elrendeződik. *A bajnok élete* (1969) cselekményének ideje 1956-57. A húsz év körüli Káli Gyula szerelmét és a biztos életutat ígérő Duna menti Mohácsot hagyja el, hogy a fővárosban az asztaliteniszezés bajnokává válhasson. Terve sikerül, de teljesen magányossá válik. Az *At a Styx folyón* (1969) 1919 nyarának tiszai harcait, a vereséget mutatja be. Elek István főhadnagy, civilben latin-történelem szakos tanár rokonszenvez a marxista eszméssel, de politikai tisztje szerint túlságosan „humanista”. Sebesülten egy halászkunyhóban talál menedékre, s szerelemre is, de rejtegetőit kivégzik, őt megkínózzák, majd menekülés közben agyonlövik. A *Tűzgömbök* (1970) abba az időbe vezet el, amikor Magyarország hadszíntérré vált. Egy negyedik elemista gyerek, Thali Ambrus a főszereplő. Egyértelmű, hogy személyes élményeit formálta regénnyé az író. A *Te jössz, Lupusz...* (1970, megjelent 1987) egy hatvanas évekbeli fővárosi galeri életét tárja elénk, amelyben a tolvajlás, a nemi erőszak mindennapos. Ebbe keveredik bele a munkahelyét elhagyó fiatalember, akinek nincs ereje otthagyni őket. Végül beleszeret egy lányba, ám a banda azt is megerősökök. Lupusz ekkor leszúrja a galeri főnökét. *A kenguru* (1976) hőse Varjú István, a húszegynéhány éves teherautósófor, akinek vágya, hogy kamionossá válhasson. Munkáját felelősen végzi, hétvégeken nemzedéktársaival szórakozik, idővel tartós kapcsolata lesz, megnősül, várják a gyereket.

A Füstkutya és *A kenguru* egyértelműen karriertörténet. Az előbbit egy bűnügyi történet teszi fordulatosá, Krizek János hirtelen tökéletesedése viszont sematikusnak bizonyul. *A kenguru* inkább ifjúsági regénynek nevezhető, a tizenéveseknek kínál életreceptet, az értelmes beilleszkedés modelljét mutatja fel. Egyértelmű az írói és a pedagógiai szándék. Egyszerre karrier- és kudarc-történet *A bajnok élete*. Káli Gyula mániákusan törekszik arra, hogy bajnokká válhasson. A regény kezdetén idilli nyárban, szerelmi boldogságban ismerhetjük meg. Mindezt váratlanul otthagyja. Pesten is van szerelmi kapcsolata, de ettől a lánytól is elszakad, mert „akadályozza” őt abban, hogy csak a sportnak éljen. S amikor váratlanul győz az országos bajnokságon, azzal kell szembesülnie, hogy inkább ellenségei támadnak. Másnap hajós nagybátyja keresi fel, s elmondja neki, hogy szerelme már férjhez ment, a mohácsi kisvilágba vissza már nem térhet. „Az életben éppen ez a

művészet: megtartani a családot, jó barátokat, és közben sikerre vinni a terveket. Van, aki a családot veszti el, van, aki a terveket. Sok szerencsétlen ember él a földön.” Magától értetődő, hogy ez a regény erősen utal az életrajzi gondokra, hiszen nem csupán az élsport, hanem a művészi, a tudományos tevékenység is fenyeget a személyiséget torzító veszedelmekkel. A *Te jössz, Lupusz...* kudarc történet, hiszen a fiú börtönbe fog kerülni. A Lupusz, azaz Farkas ragadványnevű fiú minden lelkifurdalás nélkül követte el a gazemberségeket, szinte szellemi vezetővé vált a galeriben. Hirtelen fellobbanó szerelme változtatja meg személyiségét, lényegében már szakít a galerivel, amikor azok farkastörvényeik szerint cselekszenek. Lupusz a társadalmi erkölcs nevében számol le a Gonoszknak nevezett bandavezérrel, ám a törvények ezt nem engedik meg. Ő már a gyilkosság előtt megbűnhődött a maga gazemberségéért. Lehetősége van a megtisztulásra, ám kérdés, a börtön mivé fogja formálni. Az *Át a Styx folyón* történelmi regény, amely a forradalmi eszmék és a megszálló románok elleni harc kapcsán kívánja a kor kuszaságát megragadni. Ez azonban csak felemásan sikerülhetett, hiszen a regény a kor hivatalos történelemértelmezésén alapul.

Az íróknak a *Tűzgömbök* volt a legkedvesebb regénye. Érthető, hiszen Thali Ambrus az ő alakja életkorban, életrajzban, helyszínekben, élményekben. (Ambrus alakja a kései vízparti elbeszélésekben is megjelenik.) A mai olvasó is egyetérthet az íróval: a szerző regényei közül ez a legjelentősebb. Még tágabban: alighanem az egyik legjobb magyar regény a második világháború időszakát ábrázolóak közül. Tárgyi és lélektani hitelessége példaszzerű. A regény cselekménye 1944 nagycsütörtökjétől 1945 tavaszáig játszódik egy Marcal melletti faluban, ahová a bombázások elől nagyszüleihez kerül a gyerek, akit a front közeledtével, katona apjának segítségével szombathelyi rokonokhoz visznek. A háború végjátékában bombatámadás áldozata lett a fiú anyja és kisbaba lánytestvére, s szinte bizonyosan meghalt az apja is.

A regény nagy előnye, hogy központi hőse, s bizonyos mértékig nézőpontja is a gyereké. A harmadik személyű előadásmód lehetővé teszi, hogy a fiúnál jobban, szélesebb körben szemlélhessük azt a pokoli fel fordulást, amely felváltja a gyermek számára békésnek mutatkozó nyári hangulatot, a horgászatot a vízparton. Bár igaz az is, hogy a hirtelen lakhelyváltogatást még félelmetesebbé teszi Ambrus képzelgése, amely szerint ő nem a szüleinek a gyermeke, így nem is a nagyszüleihez került, s azok egyszer majd elkergetik. Fantáziavilágában azt rögzíti, hogy ő voltaképpen tatár gyerek, s az édesanyja is az. A háború végén azt mondja menekült lánybarátjának: „Édesanyám is él... A tatáros emberek örökké élnek. Ha meghalnak is, élnek. Láthatatlan lovakon jár, csak az ügetésük hallik az éjszakákban... Egyszer elkap, felültet valamelyik üres lovára... Vágtatunk a csillagok között... Mind, az egész tatárság együtt vágtat majd az éjszakában... Fokhagymás lángost eszünk, és megvünk a vadkecskék után...”

A regényekre általában jellemző, hogy a főszereplők álmaiban, képzelődésében, alkoholos látomásaiban egy másik világ jelenik meg, amelyben furcsán keveredik a reális és a szürreális. Hol a valóság rettenete fokozódik bennük, s jelennek meg a fenyegető „tűzkutyák”, az atombombát is megidéző „tűzgömbök”, hol egy álomvilágot jelenítenek meg, mint a tatárság, vagy a gyermekkori emlékeket idéző két tó és a kisváros világa Lupusz számára, hol a magazinlapokról a teherautó fülkéjébe ragasztott képsor alakjai, kenguruja válnak szimbolikussá. Közös vonás a víz-motívum szerepe: a Dráva, a mohácsi, majd a paksi, a fővárosi Duna, a Styx folyóvá változó Tisza, a Marcal partja, a tapolcai tavak, a Balaton. A víz a halálnál sokkal gyakrabban az életet, a szerelmet, a boldogságot jelképezi, a legelementárisabban *A bajnok életében*. S majdnem mindig lényeges motívum a szex és a szerelem, többször radikálisan meg is különböztetve e kettőt.

A Magyarország felfedezése szociográfiai sorozatába készült a három kiadásban is megjelent *Balaton évtizedek* (1973). Ez a mű szépirodalom és szociográfia, önéletírás és társadalomrajz. Fejezetek szerint is megkülönböztethető ez a két vonulat, a kamaszkort, az ifjúságot felidéző „önéletírás” foglalja keretbe a jelenkori képet. Ez utóbbi részben tárgyilagos korrajz, részben személyes véleményformálás a változásokról. 1970 táján már pontosan érzékelhető volt, hogy a század közepi balaton világa hamarosan el fog tűnni. Ugyanakkor egy mai olvasó azzal is szembesül, hogy az 1970 körüli helyzetrajz is történelemmé változott. Akkor úgy látszott, hogy lényegében jó irányúak a változások, bár sok az anomália, az elutasítandó jelenség. Kezdték megmutatkozni az emberszabásúbb élet jelei.

A több éves pécsi újságírói tapasztalattal rendelkező író a hatvanas évek végén kezdte el írni tárcáit, publicisztikáját. Ezek nagy része *Jelenségek* sorozatcímmel jelent meg az Élet és Irodalom hasábjain. Mivel ezek nemcsak külön kötetekben, hanem elbeszélésekkel vegyítve is olvashatóvá váltak, belátható, hogy a szépirodalmi kispróza, az elbeszélő, az életképszerű jelleg, a tárca keveredik az irodalmi publicisztikával. Közben egyéni arculatot kapnak ezek az írások, atmoszférájuk, gondolatvezetésük, stílusuk Bertha Bulcsu szuverén írói világát tükrözi. Az írói műhely meditációiban sok a megszívlelendő, amikor az embernek és társadalmának gyarlóságát, esendőségét, olykor ügyességét vizsgálja. A figyelő-szemlélődő ember látszólag nem tesz mást, mint éli a kor magyar állampolgárának, átlagértelmiségijének az életét. Azaz küszködik a lakásgonddal, a telefon hiányával, a szolgáltatások fejletlenségével, a jövedelmek elégtelenségével, s mindezek következményeként az emberi viselkedés minőségének rohamos romlásával, a közönnyel, az idegenségérzet-tel. A legnagyobb hatást a *Kesudió* érte el, amely az Élet és Irodalom 1976. február 28-i számában jelent meg. (Kötetben: *Willendorfi Vénusz*, 1988.) Ebben a hatalmas vitát kiváltó cikkben arról írt Bertha Bulcsu, hogy látszólag minden rendben van az országban, jól mennek a dolgok, ám elkezd példák sokaságával igazolni, hogy „mi egy hibás körben mozgunk, élünk”, azaz szinte semmi sem működik úgy, amiként egy normális társadalomban kellene. A publicisztikát általában romlékony műfajnak szokás tekinteni. Vannak azonban kivételek, s a műfaj klasszikusai közé tartozik Bertha Bulcsu is.

Klasszikus értéke van az írókkal készített interjúknak is. Először a pécsi Jelenkor közölte ezeket, majd kötetekké álltak össze. A hetvenes években még alig volt használható szakirodalom a kortárs írókról. A személyes megközelítés pedig újszerűnek bizonyult, ugyanis az ötvenes években szinte nem is létezhetett ez a műfaj, amiként a publicisztika sem, a hatvanas években pedig az interjúk még félhivatalos jellegűek, távolságtartóak voltak. Bertha Bulcsu 1969-től kezdve először író-barátairól készített beszélgetés-portrékat, majd egyre tágította a kört, de csak azokra, akikhez olvasó-emberként közel tudott kerülni. Kérdéseinek egy része abban az időben teljesen újszerűnek, nem irodalomtörténeti érdeklődésűnek bizonyult, de éppen ezek tették egyénivé és emlékeztetéssé ezeket a szövegeket. A beszédhelyzet, a lakás bemutatása után a barátokról, a nőkről, az álmokról, a közérzetről, az ételekről, az italról, a napirendről esett szó. Hiteles portrék készültek ily módon, amelyek nemcsak a Bertha-életműnek, hanem az írókra vonatkozó szakirodalomnak is értékes darabjai.

1995 tavaszán egy tévébeszélgetésben az ország sanyarú helyzetéről beszélt a beteg és rezignált író, majd azzal fejezte be, hogy a Balatonra utaztukban bementek egy nagy faiskolába, s ott „döbbenet láttam, hogy rengeteg ember jön-megy gyalog, autókkal, s veszik a gyümölcsfákat. És ahol gyümölcsfákat vesznek az emberek, ott mégiscsak van remény. Mert igaz, hogy rossz az ország gazdasági élete, s ramatyul megy minden, de nekünk még megmaradt, itt van a kertünk... Itt azért még elültettek egy diófát, elültettek egy barackfát, elültettek egy sor ribizlit. Amíg az emberekben létezik ez a tettvágy, s legalább a kerttervezés színvonalán működik az életösztön, addig van remény. És nekem ettől, amikor továbbmentünk, sokkal jobb lett a kedvem.” (Lyukasóra, 2012. 3.).

(A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia részére készült.)